

Memòries d'Eivissa en guerra (IV): els germans de cas Avencs

per Francisca Riera Escandell

La Guerra Civil afectà, en major o menor mesura, tots els eivissencs que la visqueren, però és palès que per a algunes famílies el preu a pagar fou especialment elevat. Aquest és el cas d'una família de Xarraca, a Sant Joan. Eulària Torres i Joan Marí varen perdre dos dels seus quatre fills a causa de la guerra i un tercer fill hagué de marxar per sempre a l'exili. Ací coneixerem les vides truncades pel colp d'estat del 36 dels germans de cas Avencs.

La nostra font per conèixer la família de cas Avencs és en Joan Torres Marí de can Sanç,¹ fill de Maria, la germana gran de cas Avencs i l'única que quedà a Eivissa. Als seus 92 anys encara conserva una envejable salut i intacta la seua memòria, ell se'n recorda bé dels seus oncles Toni i Eulària, encara que els varen matar quan només tenia 11 anys. AL'oncle Joan, el comandant de marina, el va poder conèixer més, el va acompanyar durant els seus últims anys a l'exili de França, i li va poder contar moltes de les seues experiències. Però comencem pel més jove dels germans Marí Torres, n'Antoni.

Antoni: mort a Granada d'un mestre eivissenc

En Joan em parla amb estima del seu oncle Toni, i recorda la il·lusió que li feia quan se l'empor-

Cas Avencs, a Xarraca, Sant Joan de Labritja.

tava amb ell els dissabtes fins a Santa Eulària, on festejava amb una al·lota del poble. Era mestre d'escola: «Bé, no havia acabat els estudis talment», em matisa el nebot; ajudava al mestre titular de Sant Joan mentre preparava la carrera de magisteri, estudis que la guerra ja no li va permetre acabar mai. Els havia iniciat anys abans de la mà del mestre Díaz, que estava destinat al poble, i els preparava a ell i a un altre al·lot; després ells havien de viatjar fins a València per examinar-se per lliure a l'Escola Normal d'aquella ciutat. El *Diario de Ibiza* de 21 de juny de 1930 donava compte que «los aprovechados jóvenes Antonio Marí Torres i Antonio Guasch Juan» havien aprovat l'ingrés i obtingut diversos notables de les assignatures del primer curs.

N'Antoni, nascut el 1912, era un jove culte, i no va ser aliè al moment polític que es vivia en els convulsos mesos anteriors a l'aixecament feixista. Era comunista i havia parti-

cipant en diversos mítings. Per a les autoritats franquistes «era de mala conducta y antecedentes, militando en el partido de izquierdas de cuyas ideas era propagandista»; així el descrivia un informe de la Guàrdia Civil de 1939, remès pel comandant de Sant Joan, Antonio Verguer, a la Causa 437/37 (Vidal & Romero, 2001: 96-97).

Quan les tropes republicanes comandades per Bayo es feren amb les Pitiüses, Antoni formà part del comitè antifeixista del poble de Sant Joan. Segons el mateix informe de 1939 hauria estat secretari d'aquest comitè. A més, afegien que «durante la dominación roja en esta isla fue miliciano rojo armado, practicó detenciones de personas de orden y tomó parte en la destrucción y profanación de los objetos sagrados de la Iglesia» (ibid). En uns altres informes continguts a la Causa General, elaborats dos anys i mig després pel nou comandant de la Guàrdia Civil del poble, Juan Barceló Go-

1. Primera entrevista realitzada l'11 d'abril de 2011, en el marc del projecte «Records de la guerra civil: percepció dels eivissencs del conflicte bèl·lic» (beca de memòria històrica del Consell d'Eivissa 2010). Altres dos entrevistes s'han realitzat en data 4 i 11 de setembre de 2017.

Antoni Mari Torres, de cas Avencs, quan encara era un nen.

mila, i pel cap local de Falange, Mariano Torres, trobam n'Antoni com a membre (sense especificar càrrec) del comitè anomenat «comunista» del poble, que hauria conviscut amb un altre comitè, el qual anomenen d'«Izquierda Republicana»; segons aquesta mateixa font, també hauria estat secretari de l'organisme de justícia roja de Sant Joan.²

Després del bombardeig nacional i dels tràgics fets del Castell del 13 de setembre de 1936, les tropes milicianes vingudes de Barcelona marxaren de l'illa aquella mateixa nit. Antoni i els seus companys de Sant Joan es trobaren abandonats, sabien que els feixistes de Mallorca no tardarien a arribar i també estaven decidits a partir. Ja tenien preparat un petit bot i havien aconseguit una brúixola per fer la travessia quan s'assabentaren que uns vaixells havien vingut a recollir els republicans que havien quedat endarrere: «investiren cap a Vila i s'hi embarcaren», conta el seu nebot. Es tractava del *Cala Marsal* i de l'*Antonio Matutes*, que, segons narra Fernando Bertazioli –qui marxà amb tota la seva família en un d'aquells vaixells–, «habían llegado de

la península poco antes, para embarcar a los últimos republicanos que pudiesen hacerlo. [...] En los citados motoveleros, llenos hasta los topes, en bodega y en cubierta, salimos rumbo a Valencia. Sin luces. Sin poder fumar los hombres para que nuestra presencia no fuese descubierta por un barco al que oíamos claramente y que, al parecer, nos andaba buscando» (1996: 34).

Una vegada a València, sembla que Antoni decidí sumar-se als milicians que lluitaven contra els rebels i anà a parar al front de Màlaga, on a la primavera de l'any 1937 una ofensiva de les tropes franquistes, ajudades pel cos de voluntaris italians, va provocar la desfeta del front republicà a la zona, la caiguda de la ciutat i l'exòde massiu de la població civil per la carretera que porta de Màlaga a Almeria, on va ser massacrada en un dels actes més vils que conegué la guerra.

La repressió que seguí a la caiguda de Màlaga fou duríssima, i Antoni, malauradament, en fou una de les víctimes. Caigué presoner dels revoltats i anà a parar a la presó de Granada. D'això en va tenir coneixement la família per una carta que n'Antoni va enviar a la seua al·lota, aquella amb la qual festejava els dissabtes a Santa Eulària, i ella va anar fins a cas Avencs per deixar llegir la missiva a la família. Va ser l'última notícia que els arribà d'ell, mai més en saberen res, encara que ja se n'imaginaven el final. Encara així, la maquinària repressiva franquista el processava dins la causa 437/37 el 1942, afirmant que «es trobava expatriat per tal d'eludir l'acció de la justícia» (Vidal & Romero, 2001: 246) i el 1951 l'Auditoria de Guerra de Palma encara mantenia la seua situació de rebel·lia sense saber que 14 anys abans una altra Auditoria de Guerra, la de Granada, havia ordenat i executat el seu afusellament.

Efectivament, el nom d'Antoni Mari Torres, natural de Sant Joan (Eivissa), estudiant de magisteri de 24 anys, figura en el llistat de les 3.969 persones que l'*Asociación Granadina para la Recuperación de la*

Memoria Histórica ha documentat que moriren a la tàpia del cementeri de San José de la ciutat.³ Fou afusellat el 13 de març de 1937 per sentència dictada cinc dies abans. Fa uns anys, l'historiador Artur Parrón, del Fòrum per la Memòria d'Eivissa i Formentera, comunicà al nebot l'esperada mala nova.

Eulària: una rosa al Cementeri Vell

La República suposà un alè d'aire fresc per a totes aquelles dones amb certes inquietuds socials i polítiques, en ella hi trobaren un espai per a expressar-se públicament o per realitzar-se intel·lectualment, moltes es comprometeren amb moviments polítics i sindicals i, després del colp d'estat, algunes fins i tot es decidiren a defensar les recent aconseguides llibertats amb les armes. Aquest compromís significà, una vegada derrotada la República, el fet de ser humiliades i maltractades públicament per ser *roges*, moltes patiren penes de presó, i a algunes els costà la vida.

Es força coneguda, gràcies al cinema i la literatura, la història de les tretze roses, les joves afusellades al cementiri de l'Almudena poc després d'acabada la guerra. Però elles no foren les úniques, moltes altres dones moriren víctimes de la repressió feixista arreu d'Espanya. A la veïna Mallorca, estudis recents han contribuït a fer visibles els ominosos casos de les cinc infermeres violades i assassinades a Manacor (Tugores, 2017), o l'afusellament de les cinc dones conegudes com «les roges des Molinar» (Ginard, 2016). A Eivissa foren dues, les dones executades pels feixistes, i ho foren de manera extrajudicial, a la tàpia del fossar de ses Figueretes, i en la nit del mateix dia: el 2 d'octubre de 1936. Eren Bàrbara García Doreto i Eulària Mari Torres de cas Avencs; junt amb elles també moria el faroner i polític republicà Diego Ponce de León (Parrón, 2015: 70).

Per què mataren n'Eulària i na Bàrbara? Ningú no ho sap ben bé.

2. AHN, FC_CAUSA GENERAL, 1458, exp. 6, f. 14-20 i 24-26.

3. «www.granadamemoriahistorica.es».

Romero apunta en la seua obra que la mort de Bàrbara podria haver estat un error, sensiblement fatal (2001: 144-147). I n'Eulària? El seu nebot em diu que «per enveges, tot era per enveges i per qüestions de partions. Bé, havia fet mítings, havia parlat...». Aquesta es la raó que també apunta Parrón: «tenia una marcada i gens dissimulada consciència republicana» (2014). Potser també influí en la decisió d'afusellar n'Eulària el fet que no podien apressar el seu germà Antoni, aquest sí més significat durant el breu període de la guerra en què l'illa estigué sota control republicà. El seu nebot recorda que en les setmanes posteriors a la retirada dels republicans els falangistes venien cada dos per tres a reconèixer, buscant el seu oncle Toni, i aprofitaven per endur-se'n tot el que trobaven: «s'endugueren, jo ho vaig veure —ens assegura Joan— uns trossos de tela que havia portat sa tia per fer roba, s'endugueren es calçons des tiu, s'endugueren un relotge... eren gent de Sant Joan, eh, jo els coneixia bé... dos vegades vengueren amb so carro i s'endugueren un porc, garrafes de vi, gallines... i llavò agafaren sa tia, se l'endugueren i l'afusellaren».

N'Eulària, nascuda el 1908, estava casada des de feia pocs anys amb Antoni Torres Torres, no tenien fills i vivien a la casa familiar d'ella. La tarda d'aquell dijous 1 d'octubre els falangistes tornaren a passar per cas Avencs a reconèixer. Com que ja l'havien advertit, recorda el nebot, n'Eulària havia anat a passar la tarda a ca una tia seua: «no trobaren res que els hi agradàs i se n'anaren»; però tornaren a la nit: «eren les dos o així de sa nit, vengueren dos i se l'endugueren, i al santdemà a la nit cap a Vila i cap al cementeri». El relat que féu a Romero la filla de Bàrbara, amb la qual Eulària compartí la sort, ens dona algunes dades més: «varen ser recloses en una caseta situada davant can Tirorit amb més dones. A la nit traguieren d'allí a Bàrbara i una altra dona, segurament Eulària Marí Torres [...]. Dins un camió les varen dur fins al cementeri vell d'Eivissa, on les afusellaren...»

(2001: 144-146). Com a última vexació «i per assegurar-se la seua 'victòria' sobre aquesta dona —ens relata Parrón (2014)— moments abans de la seua execució li tallaren la seua llarga cua»; quan li pregunt al seu nebot per aquest fet, no pot evitar emocionar-se: «això deien»; també deien, em diu l'esposa de Joan, que de camí cap a Vila ambdues dones haurien estat violades.

N'Eulària fou enterrada, com desenes d'altres eivissencs que foren executats en la foscor de la nit, en una fossa comuna del Cementeri Vell de Vila. L'abril de l'any passat en Joan i la seua esposa anaren a la inauguració del memorial on el nom de la seua tia Eulària està junt al de l'oncle Toni, els dos germans de cas Avencs. Fou un acte molt emotiu per a ells: «ara almenys ja sabem on estan». Allí també va poder conèixer a la filla de Bàrbara, companya d'Eulària en els últims moments de les seues vides, les dues roses del Cementeri Vell.

Joan: l'exili d'un marí republicà⁴

Joan, nascut el 1905, va decidir-se per fer una carrera com a marí de guerra, a l'Armada. Gràcies al Diari oficial del Ministeri de Marina podem conèixer la seua trajectòria dins aquesta branca de l'exèrcit: al 1927 el trobam com a caporal de marineria, telemetrista de 1a. classe, destinat a l'Esquadra. El 1929, després d'examinar-se, va passar a ser mestre de marineria, destinat a El Ferrol. En aquells anys, per mor de la seua feina, va residir a Tànger, Màlaga i Barcelona.⁵

Quan esclatà la guerra civil, l'aixecament va fracassar a l'Armada gràcies que les ordres als conspira-

4. Vull agrair de manera molt especial a la historiadora Victoria Fernández Díaz que m'hagi facilitat les dades relatives a la carrera de Joan Marí Torres dins l'Armada. També molta de la informació sobre l'exili de la flota aquí aportada ha estat extreta de la seua rigorosa obra *El exilio de los marinos republicanos* (2009) i del blog que edita la historiadora: «<http://exiliomarinosrepublicanos.blogspot.com.es/>».

5. DOM de dates 29/01/1927, 12/03/1929 i 31/07/1933 i CDMH_SE MASONERIA_B, c. 290, exp. 39, fol. 3.

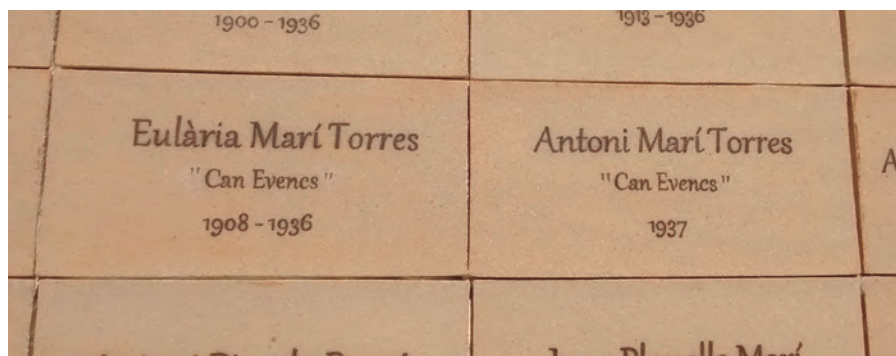

Eulària Marí Torres, de cas Avencs.

dors rebels foren interceptades per un radiotelegrafista que alertà les tripulacions de tots els bucs i aquests es rebel·laren contra els oficials colpistes, i així es mantingueren lleials a la República la majoria de vaixells i hòmens de la flota. Tot i així, les bases de El Ferrol i Cadis quedaren sota domini franquista i només la base de Cartagena, on estava destinat en Joan el 1936, quedà en territori de la República. En un primer moment es crearen uns «Comitès de buc» que es feren càrrec de la flota, però el desembre de 1936 el ministre de Marina i Aire, Indalecio Prieto, reorganitzà l'Armada, nomenà nou cap de la flota (l'almirall Miguel Buiza) i conferí el comandament dels diversos vaixells a personal fidel. És en aquesta data quan a Joan Marí Torres se li atorgarà el comandament del buc de transport *Almirante Lobo*.⁶

Així, Joan passarà la guerra destinat a Cartagena i servint la República. Allí viu al carrer de l'*Alameda*

6. *Gaceta de la República*, núm. 360, 25/12/1936.

Els noms de n'Eulària i n'Antoni, un al costat de l'altre, al memorial del Cementeri Vell que recorda les víctimes del franquisme.

de San Antón amb la seva esposa Pepita, també del poble de Sant Joan. Sabem, per un expedient que li obrirà anys més tard el Tribunal Especial per a la Repressió de la Maçoneria i el Comunisme (TERMC), que el juny de 1937 ingressà en la lògia maçònica *Atlántida n° 5* de la ciutat, on ostentava el nom simbòlic Linclu i en la qual poc després era aprenent de grau 1 i tenia el càrrec de bibliotecari (Romero & Vidal, 1999: 134-136). El desembre del 37 va ser destinat al destructor *Gravina*, on passà la resta de la guerra. Un informe de 1942 de la Comissaria de Policia de Cartagena, contingut al seu expedient del TERMC, diu d'ell que en aquells anys «se le conceptua como marxista y al parecer masón [...]

muy bien relacionado con los rojos [...] propagandista de la Causa Roja y mala conducta tanto moral como político-social».⁷

En el *Gravina*, Joan serà capità de Corbeta habilitat, o el que és el mateix, segon comandant del destructor. El primer comandant era José Ruiz de Ahumada. Aquest va qualificar a Joan com a «perillós», però això no ha d'estranyar, ja que Ruiz de Ahumada, encara que va passar tota la guerra amb la República, era un quintacolumnista aliât del bàndol revoltat, com ell mateix va defensar després de la guerra, quan retornà de Bizerta, i aconseguí ser salvat de qualsevol represàlia franquista.⁸ El destructor també va ser un dels bucs que participaren, el 6 de març de 1938, en la coneguda batalla naval del Cap de Pals, en la qual quedà enfonsat el creuer fran-

quista *Baleares*. El *Gravina* serà també el vaixell en què Joan marxarà a l'exili un any després, junt amb la resta de la flota republicana.

A la primeria de març de 1939 Cartagena es troba en una situació caòtica, Barcelona acaba de caure, Anglaterra i França ja han reconegut el règim franquista, i la ciutat pateix els constants bombardejos dels avions italians que venen de Mallorca. La nit del 4 al 5 de març es produeixen tant una conspiració dels quintacolumnistes franquistes com enfrontaments entre els republicans fidels a Negrín i els casadistes. Per acabar d'empitjorar les coses, al matí següent els Savoies italians tornen a bombardejar. Enmig d'aquesta confusió, l'almirall Miguel Buiza, cap de la flota, ordenarà llevar ancores a tota l'esquadra que s'estava a Cartagena,⁹ amb uns 4.000 homes a bord, inclosos uns 300 civils que han pogut pujar als vaixells. Entre ells hi ha en Joan, no així la seua esposa Pepita, que queda ressagada. Posen rumb a Alger, però les autoritats franceses no els permetran desembarcar en aquest port ni en el d'Orà, i han de dirigir-se cap a Tunísia. Allí els francesos només mantenen un protectorat, però no és territori gal, per tant acceptar donar refugi a la flota no els suposa un conflicte tan gran. Arriben el dia 7 a Bizerta, allí son

7. CDMH_TERMC, exp. 2563, fol. 6.

8. Sobre Ruiz de Ahumada: Fernández (1995: 56) i el blog de Benito Sacaluga Rodríguez «<https://benitosacalugarodriguez.blogspot.com.es/2011/04/semillas-al-viento.html>». En aquest darrer es diu d'ell: «afiliado a Falange Española en 1936, participante activo en las reuniones preparatorias de la sublevación militar que tuvieron lugar en la Escuela de Armas Submarinas de Cartagena [...] Comandante del Gravina en 1938, a pesar de sus intentos de pasarse al bando sublevado, los cuales evidentemente no llegaron a conocimiento de sus mandos al igual que su condición de falangista, orgulloso saboteador y delator, según relata, de los intereses generales del gobierno legítimo, de las unidades navales republicanas y de los marinos de la Flota, como reconoce directamente y sin recato alguno en lo que su hijo dicen ser sus memorias».

9. Marxaran 8 destructors: Valdés, Lepanto, Gravina, Antequera, Miranda, Escaño, Jorge Juan i Ulloa; 3 creuers: Méndez Núñez, Libertad i Cervantes (la nau capitana) i el submarí C-4 (Fernández, 2009: 30).

El camp de concentració de Meheri-Zebbeus, a Tunísia, on foren reclosos els refugiats espanyols que s'havien exiliat amb la flota republicana, entre ells en Joan Mari Torres.

Foto feta per José González López, mestre sabater del creuer *Libertad*.
«<http://exiliomarinosrepublicanos.blogspot.com.es/>».

desarmats i les autoritats tunisianes confisquen els vaixells, que dies després entregaran al govern franquista. Els ara ja refugiats son fixats i vacunats. Els anuncien que aniran a un camp de concentració. Efectivament, cinc dies després comencen a marxar en tren, encabits en vagonets de cavalls, cap a la vora del desert, a Meheri-Zebbeus.

Meheri-Zebbeus és una antiga mina de fòsfor de calç abandonada, a mig camí entre Sfax i Gafsa. S'estan a poblat de cases al mig de res (tal i com es pot apreciar a la fotografia que s'inclou), envoltats per filferros i custodiats per policia armada: són presoners. Els testimonis que Fernández recull a la seua obra no són gaire afalagadors: no hi havia aigua, no hi havia excusats, ni matalassos, ni estris de cuina; el que sí hi havia eren moltes mosques... El menjar era escàs i passaven gana, no tenien flassades i a la nit, vora el desert, passaven fred. Ni a les autoritats franceses ni a les tunisianes els interessava que es quedassin al país, eren considerats quasi delinqüents, i a les poques setmanes de ser al camp se'ls hi oferiren tres opcions: retornar a l'Espanya franquista, ingressar a la Legió Estrangera, o quedar-se al camp. Poc més de la meitat, 2.285 refugiats, es decidiren per la primera opció, retornaren l'1 d'abril amb la mateixa flota en la qual havien vingut, ara sota control franquista; en arribar a Espanya varen ser represaliats i separats de l'Armada, molts foren executats. Altres 1.850 homes s'estimaren més quedar-se al camp, entre ells també en Joan, sabia bé el que li havia passat a la seua germana, i s'imaginava que el seu germà havia pogut córrer la mateixa sort, ell no tenia lloc a l'Espanya de Franco.

Joan ja quedà a Tunísia la resta de la seua vida laboral; el 1940 consta que treballava al port de Tunis en «Travaux Publics» (Treballs Públics);¹⁰ el seu nebot recorda que l'oncle Joan li contà que també

El destructor *Gravina*, del qual Joan Marí Torres fou segon comandant i en el qual marxà a Bizerta al final de la guerra.

«<http://abcfoto.abc.es/fotografias/temas/destructor-gravina-saliendo-derto-13358.html>».

*En Joan sabia bé el que li
havia passat a la seua
germana i s'imaginava que el
seu germà havia pogut córrer
la mateixa sort.
Ell no tenia lloc
a l'Espanya de Franco*

havia hagut de treballar d'hortolà, i fent espardenyes. Fins i tot, junt amb altres amics, refugiats espanyols com ell, van obrir un restaurant durant un temps, «no hi guanyàvem res –li havia contat en Joan al nebot– però almenys menjàvem tots». Després va aconseguir una feina a Sfax: una companyia holandesa que dragava el canal del port necessitava un patró de cabotatge i Joan s'hi va presentar, l'agafaren per treure les barques de fang cap

a fora del port; en acabar l'obra li oferiren quedar-se a la companyia, tenien una nova obra en un port d'Espanya; Joan va preferir quedar-se a Tunísia. Va tenir sort i trobà una altra feina al mateix port de Sfax, controlant les entrades i sortides en uns dipòsits de gasoil. No tenia papers més que de refugiat espanyol; en assabentar-se'n, el cap li va dir que quan un francès volgués la seua plaça anava al carrer. A la vista d'això, en Joan va demanar i obtenir la ciutadania francesa. Allí va quedar fins a la seua jubilació.

Entretant, a Espanya, el 1940 el règim franquista l'havia donat de

10. Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, Fonds de la résidence française en Tunisie. El meu agraïment de nou a la Dra.

Fernández Díaz per haver-me facilitat aquesta documentació.

A dalt, en Joan de cas Avencs amb la seua esposa Pepita (centre) i l'esposa del seu nebot en una platja del sud de França l'any 1978. A la fotografia inferior, el comandant de marina amb el seu nebot, en Joan de can Sanç.

baixa de l'Armada per no haver-se presentat davant les autoritats,¹¹ i el 1942 li obrien causa per haver pertangut a la maçoneria, per la qual fou sentenciat en rebel·lia a la pena de 12 anys de reclusió major (Romero & Vidal, 1999: 134-136). La seua esposa Pepita havia retornat a Eivissa, esperant per poder marxar amb en Joan. Segons creu recordar

el seu nebot, sortí cap a Tunísia el 1942. El viatge va ser tota una odissea, va haver de passar pel Marroc i Alger per arribar al seu destí, i ja no se separaria més del seu marit.

Quan en Joan es jubilà es decidiren a marxar a Hyeres, al sud de França, perquè hi residia la germana de Pepita i el cunyat, i també el seu nebot, en Joan de can Sanç. Ja que encara no podien retornar a Espanya, almenys podien estar

prop de la família. Una vegada mort el dictador i instaurada la democràcia a Espanya, Joan i la seua dona varen decidir visitar Eivissa. El primer cop Joan va voler anar a missa al seu poble; la seua presència va sorprendre a molts, a alguns no els va agradar que s'hagués atrevit a tornar, però tot i així tornaren moltes vegades des de llavors. Mai, emperò, van deixar de residir a França, la nació que els havia acollit, on van morir, primer Joan i després la seua dona, i on estan enterrats.

Bibliografia

BERTAIZOLI RIQUER, F. *Memorias de la guerra i del exilio: memorias de mi infancia en Ibiza durante la Guerra Civil y del exilio posterior*. Eivissa. Mediterrània, 1996.

FERNÁNDEZ DÍAZ, Victoria. *El exilio de los marinos republicanos*. Valencia. Universitat de València, 2009.

GINARD I FÉRON, D. *Aurora Picornell (1912-1937): de la historia al símbolo*. Palma. Documenta Balear, 2016.

PARRÓN GUASCH, A. «Dues roses eivissenques a la guerra civil». A: *Diario de Ibiza* (1/10/2014) [consulta edició digital 8/9/2017].

PARRÓN GUASCH, A. et al. *Memòria contra l'oblit: les fosses de la Guerra Civil a Eivissa i Formentera*. Eivissa. Fòrum per la Memòria d'Eivissa i Formentera, 2015.

ROMERO, J. M. L. *Els Morts. Les víctimes de la Guerra Civil a Eivissa i Formentera 1936-1945*. Eivissa. Mediterrània, 2006.

ROMERO, J. M. L. & VIDAL TORRES, M. J. *Les lògies pitiuses davant el tribunal especial per a la repressió de la maçoneria i el comunisme (1940-1964)*. Eivissa. Institut d'Estudis Eivissencs, 1999.

TUGORES, A. *Moriren dues vegades: Daria i Mercè Buxadé, infermeres catalanes assassinades a Mallorca l'any 1936*. Palma. Lleonard Muntaner, 2017.

VIDAL TORRES, M. J. & ROMERO, J. M. L. 437/37. *La Causa General de les Pitiuses*. Eivissa. Mediterrània, 2001.

FRANCISCA RIERA ESCANDELL
HISTORIADORA ■

11. DOM de 05/09/1940.